

ZACHAR JÓZSEF

„SZÖVETSÉGES” VERESÉGEK 1704. AUGUSZTUS 13-ÁN: SZEGED OSTROMÁNAK FELHAGYÁSA, CSATAVESZTÉS HÖCHSTÄDTNÉL

Közismert módon a II. Rákóczi Ferenc nevével örökre egybekapcsolt nyolcesztendő szabadságharc, a korábbi Habsburg-ellenes nemzeti megmozdulások történelmi hagyatékaként, kezdettől és erősen épített az ellenség ellenségeként szövetségi közeledéssel megnyilvánuló, francia udvarbéli kapcsolatra.¹ Alig kezdődött meg a legújabb szabadságharc, már 1703. szeptember 22-én a szatmári ostromhoz gyülekezett táborban megfogalmazta a Nagyságos Fejedelem XIV: Lajoshoz írt levelében: „Az a szándékom, hogy csakhamar ismét teljessé tegyem hazám boldogságát, ha ugyan Felső-kegyes támogatását és segédelmét ügyemhez megkaphatom (...)”² Ha még nem is tudhatta bizonyosan, de kezdettől sejtette azt az álláspontot, amelyet a franciák királya 1703. november 12-i követutasítás-tervezete határozottan kimondott: „Őfelsége távol áll attól, hogy ezt a herceget a császár elleni lázadónak tekintse; ellenkezőleg, nagyatyja, Rákóczi (II. György, Z. J.) fejedelem, Erdély szuverén uralkodója, egykor Franciaország és Svédország szövetségese, törvényes örökösének tartja.”³ Mindenesetre ugyanezekben a napokban maga Rákóczi is Erdély felé fordult, 1703. november 29-én kibocsátotta első, e fejedelembeliekhez intézett pátensét.⁴

¹ Ld. legújabban: Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia-bajor kapcsolat, in: Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, Budapest, 2002, 8. skk.

² Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris (a továbbiakban: AMAÉ), Correspondence politique, Hongrie, vol. 9, fol. 112, közli: Köpeczi Béla (szerk.): II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei, Budapest, 1958, 44.

³ AMAÉ, Correspondence politique, Hongrie, vol. 9, fol. 135, közli: Köpeczi Béla: A magyar-francia szövetség terve a Rákóczi-szabadságharc idején, in: Uő.: Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig, Budapest, 1985, 1336.

⁴ Országos Széchényi Könyvtár, Budapest: Kézirtattár (a továbbiakban: OSzKK), Fol. Hung. 1389, Fasc. 31., fol. 298.

A gyulafehérvári fejedelmválasztó országgyűlés 1704. július 7-i megnyitására⁵ és másnapi döntéséig⁶ azonban még mind a magyar szabadságharc, mind az erre egyáltalán lehetőséget nyújtó, a spanyol örökségért már 1701 óta folytatott, 1702-ben császári hadüzenettel kiszélesedett nagy koalíciós háború változatos fejleményekkel szükségszerűen öntörvényűleg külön folyt. Külön folyt annak ellenére, hogy a császári hatalommal szembekerültek hadielképzelése nyilvánvalóan a birodalmi székesfőváros, Bécs elleni összpontosított támadást célozta.⁷ Ehhez a magyar felkelők kelet felől, a bajor támadó hadak nyugat felől, míg a meghatározó nagyságú és ütőképességű francia hadsereg kötelékei dél felől, illetve a szövetséges bajorokat támogatva, ugyancsak nyugat felől is igyekeztek előrenyomulni.⁸ A bajor választófejedelemmel való együttműködés 1702 óta volt a fejedelmi környezetben napirenden, mivel akkortól kapcsolódott be a francia király oldalán a spanyol „örökségért” vívott háborúba.⁹ A kezdetben alapvetően sikeresnek bizonyult hadműveletek növelték a bajor és a felkelő hadak egyesülésébe vetett reményt, és ösztönzőleg hatottak a magyarországi hadműveletek folytatására.¹⁰ A bajor–magyar kapcsolatépítés is kezdettől kölcsönös volt, a választófejedelm tájékozódó feladattal megbízottakat küldött a fejedelemhez.¹¹

1704-ben, miután XIV. Lajos katonai megbízottjaként már az év februárja óta az udvarában tartózkodott lovag Louis Fierville le Hérissy ezredes,¹² a már korábban megítélt francia hadisegélyre is építve, II. Rákóczi Ferenc fő célkitűzésévé az vált, hogy csapatai elérjék a Dunántúl felszabadítását. Miután Tokajt birtokba vette, főhadiszállását a fejedelem Gyöngyösre tette át, ostrom alá vetette Egert és Kassát, körülzáratta Eperjest és Szatmárt, e fontos erősségeket, míg fővezérét, gróf Bercsényi Miklós generálist a morva határ

⁵ Ld. R. Kiss István (kiad.). II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása, Budapest, 1906

⁶ „Fejérvárott az országos gyűlés lévén, közönséges akarattól minden státusok megegyezéséből választottuk nemes erdélyországi fejedelemségre II. Rákóczi Ferenc kegyelmes urunkat.” Torma Károly (kiad.): Szaniszló Zsigmond naplói (1682–1711), Budapest, 1891, 115.

⁷ Benda Kálmán: Rákóczi és az európai nagyhatalmak, in: uő. (szerk.): Európa és a Rákóczi-szabadságharc, Budapest, 1980, 25. skk.

⁸ Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel, Századok, 1936, 579. skk. i. Modern újraközlése in: Mészáros Kálmán (s. a. r.): Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok, Budapest, 2003, 15. skk.

⁹ Perjés Géza: A Rákóczi-összeesküvés tervei a háború megvívására, in: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok, Budapest, 1980, 123. skk.

¹⁰ Köpeczi Béla: La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle, Budapest, 1871, 68. skk.

¹¹ AMAÉ, Correspondence politique, Hongrie, vol. 8, fol. 378. skk.

¹² Markó, Árpád: Les soldats français dans la guerre d’indépendance du Prince François II Rákóczi (1703–1711), Revue des Études Hongroises, Budapest, 1934, 266.

mentére, a szintén generálissá kinevezett báró Károlyi Sándort a Csallóközbe küldte. Az általuk vezetett hadak, az éppen mintegy 25 000 felkelő nagyobb hányada, gyors hadmozdulatokkal birtokba vette a Dunántúl nagy részét, sőt a harcokat átvitték Stíriába, a Muraközbe, Szlavóniába. Az így fenyegető veszélyt felismerve, a császári hadvezetés arra törekedett, hogy a stíriai, ausztriai és morvaországi, nem létező belső birodalmi határvonal mentén megerősítse a védelmet, és közel 12 000 harcosával gróf Siegbert Heister tábornagy a Felvidéken, báró Dietrich Heinrich Nehem altábornagy 4200 határőrrel és gróf Pálffy János altábornagy, horvát-szlavón bán 5000 horvát-tal délről ellentámadásba induljon, hogy ezáltal érje el a Dunántúl kiürítését. A szembenálló hadak következő összecsapásai váltakozó eredménnyel folytak, március 20-án a Sopron vármegyei Feketevárosnál és június 13-án a Győr vármegyei Koroncónál a császári, míg május 28-án a Pozsony vármegyei Szomolánynál és június 4-én a Vas vármegyei Szentgotthárdnál a fejedelmi hadak diadalmaskodtak.¹³

Ezzel egyidőben, ugyancsak sikerek és kudarcok váltakozásával a Délvidéken és Erdélyben is tovább folytak a fegyveres összeütközések az Orosz Pál generális, illetve Thoroczkay István generális vezette kurucok és az ellenükben lázadó rácok és ellenálló császáriak között.¹⁴ Az 1703. augusztus 9-én kibocsátott, csatlakozásra felszólító és önkormányzatot ígérő pátens¹⁵ ellenére a fejedelemmel szemben fegyvert fogott és vereséget szenvedett rácok egy része egyenesen a kiépítés alatt állt tiszai-marosi határőrkerület egyik erősségébe, a császári kézen lévő Szeged várába menekült. Az itteni 800 fős német helyőrség élén álló báró Johann Friedrich Globitz ezredes¹⁶ jól ismerte a körülményeket, kisebb megszakítással 1695 óta állt az erősség élén, amelyet a karlócai határvonal egyik váraként a magyar szabadságharc

¹³ Ld. bővebben: Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc, in: Liptai Ervin (főszerk.), Borus József (szerk.): Magyarország hadtörténete I, Budapest, 1984, 346. skk. o.; Bánkúti Imre: A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711, in: Rác Árpád (szerk.): Nagy képes milleniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján, Budapest, 2000, 214. skk. o.; Czigány István: A Rákóczi-szabadságharc, in: Király Béla–Veszprémy László (szerk.): A magyar hadtörténelem évszázadai, Budapest, 2003, 125. skk. o. A dunántúli hadjáratra: Bánkúti Imre: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január – április), Budapest, 1975.; U.ő.: Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez, in: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, Kaposvár, 1976: 51. skk. o., 1977: 65. skk.

¹⁴ Markó Árpád: Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat, Hadtörténelmi Közlemények, 1933, 174. skk.

¹⁵ Österreichisches Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA): Archiv des Hofkriegsrates (a továbbiakban: HKR), Exp. 1703-Okt.-194

¹⁶ Varga Ferenc: II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Kuruc világ, Szeged, 1906 (a továbbiakban: Varga), 6.

kirobbanásának hírére már 1703-ban jelentősen megerősítettett.¹⁷ Így azután 1703. július 21-én még a palánkot is eredmény nélkül rohamozta meg Berthóty Gábor ezereskapitány.¹⁸ Mindenesetre e támadási kísérlet után befogadott mintegy 400 rác határőr megjelenésével jelentősen megerősödött a szegedi helyőrség.¹⁹

Miután a rácok rendszeresen kiűtöttek a várból, már 1703 októberében felmerült a fejedelem környezetében az ostrom kérdése, maga Rákóczi egyenesen Károlyit akarta odaküldeni. Ez azonban a császári erők ellentámadása miatt elnapolódott, és egészen 1704 közepéig váratott magára.²⁰ Így lehetővé vált, hogy Globitz ezredes tovább folytassa az erődítési munkálatokat és a raktározást. 1704 májusában azonban pestis ütötte fel a fejét katonái között. Ennek hírére Andrassy István brigadérosnak és Vass Ádám brigadérosnak a környéken portyázó kuruc hadai váratlan rajtaütést kíséreltek meg a Rácvároson, ez azonban nem járhatott sikerrel. A támadók gyors visszavonulását követően megtorlásként a tizza-marosi határőrkerület élén álló báró Johann Kyba ezredes²¹ vezényelte és a szegedi várból kitörő rácok Al- és Fel-Szeged város magyar polgárain álltak kegyetlen bosszút.²²

Most már a fejedelmi hadvezetésben erőteljesebb rácellenes hadjárat terve merült fel. Egyenesen Rákóczi közölte május 7-i levelében udvari vicekapitányával, Török András brigadérossal, „akarjuk elsőben Szegedet, mely mind az két részről azon szabados passust akadályoztattya, feles álgyukkal s tarackokkal, tüzes koszorúkkal, kartácsokkal (...) s több hadi készülétekkel megszállanunk, s meg es vesszük rövid üdön”.²³ Kezdeti vonakodás után Bercsényi Miklós főgenerális csak június 1-jén írt így a fejedelemnek: „Igen is jónak látnám, s talán még Fehérvárnál is jobbnak, hogy ha Pekry (Lőrinc tábornok, Z. J.) uram – ha maga Nagyságod nem is – Szegednek fordulna.”²⁴ E nézetét hamarost megismételte: „Szegedet csak megláto-

¹⁷ Veress D. Csaba: A szegedi vár, Budapest, 1986 (a továbbiakban: Veress), 113.

¹⁸ Esze Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai 1700–1710, Budapest, 1955, 459.

¹⁹ Reizner János: Szeged története, Szeged, 1900, I. k. 208. skk.

²⁰ Szakály Ferenc: A Rákóczi-szabadságharc időszaka, in: Farkas József (szerk.): Szeged története, 2. k.: 1686–1849, Szeged, 1985, 49. o. Vö.: Hornyik János: A rácok ellenforradalma 1703–1711, Századok, 1868

²¹ Varga, 6.

²² Veress, 114.

²³ Magyar Országos Levéltár, G-16: a Rákóczi-szabadságharc levéltára (a továbbiakban: MOL), I. 2. d. No. 299, vö.: Bánkúti Imre (kiad.): Iratok a Rákóczi-szabadságharcból. Kecskemét város és környezete, Kecskemét, 1992 (a továbbiakban: Bánkúti_Kecskemét), I. k. 47.

²⁴ Archivum Rákóczianum, I. o.: Had- és belügy, kiad: MTA. Szerk.: Thaly Kálmán, Pest, 1873 skk. é. (a továbbiakban: AR), IV. k. 45.

gassa Nagyságod maga.”²⁵ Bár a fejedelem a főgenerális fölött állván, a felkelés legfőbb hadurának számított, a szabadságharc folyamán többször állt egyes kisebb kötelékek élére, hogy azokkal közvetlenül induljon hadjáratra önálló célkitűzéssel. Ezúttal úgy döntött, hogy a Kiskun vármegyei Dunaordasznál gyülekeztetett hadai élén személyesen indul a már Nagykörösig és Nagyváradig portyázó délvidéki rácok ellen és a fő fészüket jelentő Szeged ostromára.²⁶ Ennek előkészületeként ónodi Csiszár István szolnoki kuruc kapitány parancsot kapott, hogy ágyúit indítsa útba Szeged alá.²⁷ Maga Rákóczi hadjáratra indulási szándékáról június 27-én Soltról tájékoztatta gróf Esterházy Antal tábornokot.²⁸

Mintegy 5000 fős csoportosításával azután június 29-én indult meg Baján át Bács felé a tiza-maarusi határőrvidék ellen. A kurucok könyörtelen hadviseléssel viszonyozták az addigi szerb brutalitást, nem csak a kezükbe került fegyveres rácokat, hanem a rác lakosságot sem kímélték.²⁹ Később a fejedelem Emlékirataiban így fogalmazott: „Éreztem, hogy e hadjárat nemigen válik becsületesemre.”³⁰ Ennek ellenére nem korlátozta seregeit e Duna menti pusztító hadjárat során sem Bács várának július 7-i bevétele, sem a július 12-én Feketevíznél aratott jelentős csatagyőzelem, sem pedig ezt követően a titeli sáncrendszer bevétele során.³¹ Innen azonnal a Tisza mentén északra fordulva, Szeged ellen vonult hadai élén, és július 19-én a Zentához közeli Martonosnál szedte őket rendbe az elhatározott ostrom érdekében.³²

A magyar délvidéki hadieseményeket félbeszakítva, fontos, hogy előbb a nyugati hadszíntér eseményeit is röviden felidézzük. A formálisan a spanyol örökségért vívott háborúban az osztrák Habsburg- és a francia Bourbon-dinasztia feje vezette szembenálló hadviselő koalíciók hadai az előző francia és bajor hadisikerek eredményeként több hónapig tartó manőverezés során főleg egymás német-római birodalombeli felségterületeit pusztították. Az erőviszonyok kiegyenlítették voltak a Habsburg-térsebbe betört bajor és az azt támogató francia, illetve a bajor földre benyomult császári és vele

²⁵ Uo.

²⁶ Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér, Budapest, 1934 (a továbbiakban: Markó: Rákóczi), 110. o.

²⁷ Hornyik János: Kecskemét város története, Kecskemét, IV. k.: Oklevéltár, 1866 (a továbbiakban: Hornyik), 17. sz., 122.

²⁸ Uo. 19. sz. 126.

²⁹ Dudás Gyula: Rákóczy bácskai hadjárata 1704-ben, Telecska, 1884; Markó: Rákóczi, 164.

³⁰ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig, ford. Vass István, s. a. r. Köpeczi Béla–Kovács Ilona, AR, III. o. I. k., Budapest, 197, (a továbbiakban: Emlékiratok), 535.

³¹ AR, V. k. 224. skk.

³² Hornyik, 129.; Varga, 20.

szövetséges angol és más csapatokat illetően.³³ Az egyes, önállóan tevékenykedő hadseregek élén egymást még az előző századvégi oszmánellenes felszabadító háborúból a magyarországi hadszíntérről szövetségesekként, illetve az ezzel egy időben folytatott pfalzi „örökösödési” háborúból szembenálló felekként jól ismert hadvezérek álltak. A bajor hadsereget maga II. Miksa Emánuel választófejedelem³⁴ vezényelte. A két francia hadsereg parancsnoka a francia uralkodóház egyik mellékágából született Louis Joseph de Bourbon, Vendome hercege³⁵ és Claude Louis Hector, Villars hercege³⁶ volt, mindketten Franciaország marsalljaként. A császári hadak fővezényletét egyenesen az Udvari Haditanács tábornagyi rangban álló elnöke, Ferenc Jenő, Savoie-Carignan hercege, vagy ahogyan nevét a magyar olvasó ismeri: Savoyai Jenő herceg³⁷ vállalta. A külön kiállított német-római birodalmi hadsereg parancsnoka szintén tábornagyként Baden Ögrórság tartományi uralkodója, I. Lajos Vilmos, a magyar irodalomban: Badeni Lajos örgróf³⁸ volt, az angol, németalföldi és más szövetséges hadak vezénylete John Churchill, Marlborough hercege³⁹ kezében volt, aki ugyancsak tábornagyi méltóságot viselt. Az egyensúlyt azonban felborulással fenyegette egy újabb francia hadsereg közeledése, amelynek élén Camille d’Hostun, Tallard grófja,⁴⁰ Franciaország marsallja állt.

A háborús ügyekben a bécsi udvarban döntő szóval rendelkező Savoyai Jenő már 1704 elején felismerte, hogy a minden irányból bekövetkezett támadás miatti veszélyhelyzetre tekintettel legalábbis az egyik hadszíntéren

³³ Ratzenhofer, G. (szerk.): Spanischer Successionskrieg, Feldzug 1704, K. k. Kriegsarchiv (kiad.): Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, I. Serie, Bd. VI, Wien, 1879 (a továbbiakban: FZ), 424. skk.

³⁴ Heigel, K. Th.: Die Beziehungen des Kurfürsten Max-Emmanuel von Bayern zu Franz Rákóczy 1703–1713, München, 1885; Kunisch, J.: Kurfürst Max Emmanuel als Feldherr, in: Glaser, Hubert: Bayern und Europa um 1700, Bd. I, München, 1976, 321. skk.; Schryver, Reginald de: Max II. Emmanuel von Bayern und das spanische Werbe, Mainz, 1996, 1141. skk.

³⁵ Labaut, J.-P.: Les ducs et pairs de France au dix-huitième siècle (1715–1771), Paris, 1960; Campagne de Mr. le Maréchal de Marsin en Allemagne. L’an MDCCIV, vol. 2, Amsterdam, 1762

³⁶ Vie du Maréchal de Villars écrite par lui-même et publié par Anquetel avec plans de batailles, Paris, 1784; Mémoires du Maréchal de Villars, publiés par M. Vogué, Paris, 1887

³⁷ Braubach, M.: Prinz Eugen von Savoyen, II. k.: Der Feldherr, München–Wien, 1965

³⁸ Der Türkenlouis. Katalog zur Ausstellung zum 300. Geburtstag des Markgrafen Ludwig Wilhem von Baden, Karlsruhe, 1955

³⁹ Churchill, W. S.: Marlborough. His Life and Times, London, 1934; Chandler, D.: The Art of Warfare in the Age of Marlborough, London, 1976

⁴⁰ Campagne de Mr. le Maréchal de Tallard en Allemagne, vol. 2, Amsterdam, 1763

döntő fordulatot kell elérni, különben a Habsburg Birodalom összeomlik.⁴¹ Már jelenlétével kinyilvánította, hogy Augsburg és Passau elvesztését követően legfontosabbnak a Bécset nyugat felől fenyegető veszélyt kell elhárítani, a francia-bajor hadakat kell megállítani. Szövetséges hadvezér társaival erre úgy döntött, hogy a Lech folyó két partján vonulnak fel, ezzel egyrészt továbbra is biztosítják Bajorország megszállását, másrészt lehetőségük lesz akár Tallard erőivel megütközni, akár az Augsburgnál gyülekező bajor csapatokkal csatát vállalni, akár pedig Münchent vagy Ingolstadtot ostrom alá venni. A bajor választófejedelem ugyanakkor arra készült, hogy a francia és a bajor csapatok egyesülését követően Dillingennél átkelnek a Dunán, és a szembenálló legjelentősebb raktárbázisát jelentő Nördlingent ostromolják meg, majd pedig Frankóniát sарcolják végig. Mindezzel kívánta előkészíteni a saját és a magyar felkelők sikerei által lehetővé válni látszó, kétirányú összehangolt támadás megvalósítását. Tallard, aki hadaival augusztus 3-án érkezett Augsburghoz, egyetértett ezzel a haditervvvel. Ugyanebben az időben a császári és vele szövetséges hadak Augsburgtól északnyugatra, a Duna bal partján fekvő Höchstädt és Dillingen térségéhez kívántak előrenyomulni.

Ennek előkészületeként Marlborough és Savoyai Jenő augusztus 12-én személyesen hajtott végre terepfelderítést. Nagy meglepetésükre azt kellett látniuk, hogy Lutzen, Sonderheim és Blindheim (az angol-francia szakirodalomban: Blenheim) térségében a francia-bajor hadak táborverésének előkészülete folyik, míg Höchstädtnél már látszanak az Augsburg felől közelgő további menetoszlopok. A két hadvezér erre úgy döntött, hogy csapataikkal másnap csatát kezdeményeznek. A szemben álló erőkre ugyancsak azonnal felfigyelő és a franciákat szintén másnapi csatára ösztönző Miksa Emánuel lovasszázadokat küldött felderítésre. Ezek az ellenséges kötelékekbe ütköztek, és az erős tűz elől eredmény nélkül voltak kénytelenek visszavonulni. A francia-bajor hadvezetés így nem tudta meg, mekkora erők állnak vele szemben. A későbbi eseményekből arra lehet következtetni, hogy nem tételeztek fel ellenséges támadó szándékot. A két szemben álló haderőt elválasztó Höchstädt–Lutzen–Erlachshofen közti térség ugyanis Augsburgtól északnyugatra, mintegy harminc kilométernyire a Duna északi partján az Albach hegység lábánál öt patak által erősen szegdedt völgyfelszínre képezett. Ám a császáriak és szövetségeseik már a francia-bajor felderítés idején az e terepen való előrenyomulást lehetővé tévő utász-árkász-hídász munkálatokat javában végeztették.

Erre alapozva, az augusztus 13-ára virradó éjszaka a Brachstadtól északra fekvő táborban Savoyai Jenő, az e helység és a Duna közti táborban pedig Marlborough egyaránt felszedette a sátrakat. A málhákat mindketten a

⁴¹ FZ, Supplement-Heft, 17. skk. ill. 129. skk.

délnyugatra fekvő, Duna parti Riedlingenhez indították útnak, ezzel egy időben ugyanakkor csapataikat a tervezett csatarendnek megfelelően már éjjel egy órától felsorakoztatták. A térségben bevethető alakulatok kevés kivétellel már jelen voltak, csak Badeni Lajos tartózkodott lovaskötélékekkel a keletre fekvő, szintén Duna parti Ingolstadt-nál, illetve az északibb, de közeli Nördlingenhez kikülönített további lovas- és a szintén közeli Donauwörthöz vezényelt gyalogkötélékekkel. A csatavívásra közvetlenül kijelölt 32 000 gyalogos és 20 000 lovas az előírt felsorakozást alig egy óra leforgása alatt végrehajtotta, meghallgatta a parancskihirdetést, és a tábori tüzéséget alkotó 52 löveggel együtt hajnali háromkor mozgásba lendült. A kijelölt támadási vonalra való kiérkezés reggel hat órára befejeződött, és azt jótékonyan takarta az ellenség elől a nedves terepről a napfelkeltevel felszálló sűrű köd. Ezalatt Savoyai Jenő és Marlborough személyesen szemrevételezte az ellenséges tábor, ahol teljes nyugalom honolt, mivel a francia és bajor hadvezetés augusztus 13-ára pihenőnapot rendelt el. Még az előőrseket is visszavonták a Nebel-patak túlsó partjáról, és, hadi előkészületek helyett, éberszót követően a katonák főzéshez, illetve karbantartáshoz kezdtek. Ezzel egy időben a parancsnokok élelem- és takarmányszerző osztagokat küldtek szét. Ezek ütköztek bele azután a csatához felvonuló ellenséges hadakba, mire sietve visszatértek. A jelentésüket vevő Tallard abba a tévhitbe esett, hogy a veszélyeztetettnek vélt Nördlingen felmentését leplező elterelő hadmozdulat folyik, és nem intézkedett. Ezt nem tartotta a bajorokkal együtt beosztott francia kötelékek élére állított Ferdinand, Marsin grófja, Franciaország marsallja sem aggályosnak. Az 56 000 francia és bajor harcos nyugodtan táborozott tovább 90 ágyújával.⁴²

Ám a reggeli szél hirtelen elfújta a ködöt a Duna völgyéből, és Tallard váratlanul meglátta a csatához a Nebel-patak északi partján fekvő Schwenenbach, Weilheim, Unterglauben magasságában felvonuló hosszú és sűrű menetoszlopokat. Erre immár azonnal riadót doboltatott, amivel a táborban nagy zavar keletkezett, az előírással felsorakozás késést szenvedett, főleg főzésben lévő reggelijüket nem akarták veszni hagyni a harcosok.

⁴² Ld. a csata alapeírása: FZ, 460. skk. o.; történelmi jelentőségére: Breit József: Az egyetem hadtörténelem vázlata, I. k., Budapest, 1899; magyar szempontból: Ajtay A.: A höchstädti csata, in: Lukinich Imre–Markó Árpád (szerk.): Sorsdöntő csaták, h. és é. n., Perjés Géza: A höchstädti csata, Hadtörténelmi Közlemények, 1958/3-4, 151. skk.; Zachar József: A höchstädti csata, in uő.: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században, Budapest, 1990, 39. skk. Mai osztrák megközelítés: Hummelberger, W.: Die Schlacht bei Höchstädt am 13. Aug. 1704. Ein Triumph der Koalitionsführung, Österreichische Militärische Zeitschrift, 1964/6; francia értékelés: Reboul, F.: Des Croisades a la Révolution, in: Hanotaux, G. (főszerk.): Histoire de la Nation Française, tom. VIII, vol. 1: Colin, J. (szerk.): Histoire militaire et navale, Paris, 1925, 475. skk. o. Az angol felfogás: Trevelyan, A.: England under Queen Anne, London, 1930.

Eközben Tallard személyesen derítette fel az adott helyzetet, és úgy döntött, hogy a Nebel-patak mentén, annak déli partján kell csapatait felsorakoztatnia, súlyponttal Blindheim térségében. Az volt ugyanis a véleménye, hogy ez képezi a tervezett ellenséges támadás fő irányát, de az átázott, átszegdelt talajon nehezen fognak tudni mozogni a támadók, és ezáltal feltartóztathatóak lesznek. Tallard intézkedéseit a továbbra is megfigyelő álláson lévő Savoyai Jenő és Marlborough pontosan nyomon követte, éppen ez alapján döntöttek, és csakis ekkor, a támadási tervükről. Az erre vonatkozó hadparancsokat reggel hat órakor adták ki. E szerint valóban a Nebel-patakon átkelve, Blindheimt kellett megtámadnia a balszárnynak, de a főcsapást a zömmel ettől nyugatabbra kellett mérnie, a megrendítendő ellenséget pedig a jobbszárnynak Oberglauheim felől kellett bekerítenie és Blindheim felé szorítania.

A két szövetséges hadvezér, Savoyai Jenő és Marlborough csak a megfelelő hadmozdulatok teljes rendben történt befejezését követően, déli fél égy órakor adott jelt a csata megkezdésére,⁴³ ez némi időt adott a szembenálló hadvezetésnek a csata-előkészületekre. Még az is a védelmet választó francia-bajor hadakat segítette, hogy a Savoyai Jenő és Marlborough által személyesen irányított két jelentős harccsoport a nehéz terepviszonyok miatt az együttműködés minden lehetősége nélkül a két szárnyon önállóan kezdte meg tevékenységét. Marlborough első rohama Blindheim ellen a túlerőre tekintettel sikertelen volt, vissza kellett vonulnia a Nebel-patakon túlra. Erőit összeszedve, újra támadásba lendült, de délután negyed négyig is csupán Tallard erőinek a Nebel-pataktól való visszaszorítását tudta elérni. Savoyai Jenő ezalatt a jobbszárnynon már első lendületével átszakította az ottani gyengébb francia-bajor első vonalat, és közelharc bontakozott ki, Akkor azonban Miksa Emánuelnek sikerült helyreállítania csatarendjét, és Savoyai Jenő csapatait a Nebel-patakig szorították vissza. A Habsburg-főparancsnok is összeszedte erőit, és délután kettőkor újabb támadásra vitte őket. Még folyt az eldöntetlen küzdelem e térségben Miksa Emánuel hadaival, amikor négy órakor a Marlborough vezényelte balszárnny is ismét támadásra indult Tallard kötelékei ellen. Ennek során sikerült átszakítania az ellenséges vonalat, és heves közelharc bontakozott ki itt is. Az angolok és szövetségeseik lassan érvényesülő erőfölénye Höchstädt irányába tartó általános francia menekülést eredményezett. Ezalatt Savoyai Jenő is személyesen vezényelte a fél öt tájban megindított harmadik támadást a jobbszárnynon, ám a közelharcból ezúttal a bajorok vágták ki magukat, és megint vissza kellett vonulnia a

⁴³ A csatával kapcsolatos, hasznosított elsődleges iratok: KA: Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA), Römisches Reich und Niederlande, 1704-XIII-38, 1704-VIII-2, ad 2, -5, -15, -21, 22, 25, -27, -28, -30, -34, -35, -36, -39, -40

Nebel-patakhöz. Ott ismét erőt gyűjtve, újólá ráróntótt Miksa Emánuel báor és a vele harcoló Marsin francia kötelékeire, amelyek ezúttal már olyan veszteségeket szenvedtek el, hogy a báor választófejedeleml és a francia marsall áltáános visszavonulás elrendelését látta szükségesnek. Ezalatt a balszárnyon is érvényesült Marlborough erőfölénye, az öt órákor megindult újabb rohamának Tallard harcosai nem tudtak ellenállni, csak a rendezett visszavonulás elérése sikerült rövid ideig. Blindheim elvesztését követően este nyolc órá tájban azonban ez menekülésbe csapott át, és a francia védők már kénytelenek voltak letenni a fegyvert.

A csata ezzel eldőlt. A viszonylag rendben elvonult báor hadakkal Miksa Emánuel nem készült arra, hogy újra bekapcsolódjon a küzdelemlbe, hanem éjjeli menettel igyekezett minél távolabbra kerülni a csatatértől. Ugyanakkor viszont az volt még tapasztalható, hogy a francia hadvezérek seregeinek maradékai Höchstádttól nyugatra gyülekezőben voltak. Mivel az ellenséges szándékról semmit sem lehetett tudni, a császáriak és szövetségeseik csatarendbe szerveződtek, és este kilenc órára dél felé Mörslingen és Sonderheim közé vonultak. Ott egész éjjel fegyverben maradtak, és elfogyaszthatták a zsákmányolt jelentős élelmiszerkészletet, így egyebek között a már levágott száz (!) hízott ökröt. Ezalatt a vert francia kötelékek a báorokhoz hasonlóan éjjeli erőltetett menetben visszavonultak, mindkét esetben nyugat felé, a közelebbi Dillingen, illetve a valamivel távolabbi Lauingen térségébe. A harcselekmények felújításáról tehát szó sem lehetett.

A kivívott győzeleml a császári szövetségeseleknek nagy vérveszteségébe került, 4724 halott (köztük 4 tábornok), 7788 sebesült (köztük 5 tábornok), 273 eltűnt, vagyis a harcbevettettek 24,58%-a maradt véres veszteségként a csatatéren. A szembenálló hadviselő félnél, a francia-báor hadaknál elszendvedett vérveszteség ilyen részletesen máig sem ismert, de legalább 30%-osnak minősíthető, hozzávetőlegesen 5000 halott (köztük 18 tábornok), 8000 sebesült (köztük további 17 tábornoki rangú, élükön Tallard marsall) maradt a helyszínen, mintegy további 3000 további katona dezertált soraikból. A sebesültek és menekültek szinte kivétel nélkül fogságba estek, a Bécsbe érkezett hadijelentés szerint 11 209 fő (köztük 17 tábornoki rangú is). A francia-báor anyagi veszteség is jelentős volt, elveszett 135 zászló, 17 pár üstdob, 40 ágyú, 2 hajóhíd, 18 átkelőhajó, 9600 sátor, 5400 megrakott élelemszállító társzekér, a francia hadsereg hadipénztára és tábori gyógyosztára, a főparancsnok tábori irodája, sőt a hadakat kíséző 34 tábori örömkocsi is a lányokkal.

Visszatérve immár a magára maradt magyarországi szabadságharc időben párhuzamos, de földrajzilag meglehetősen távoli eseményeire, II. Rákóczi Ferencnek a Tisza mentén délről Szeged felé vonuló mintegy 5000 fős csoportosítása 1704. július 20-án érkezett a célba vett erősség elé. Azonnal

sor került a polgárok által lakott városrészek birtokbavételére, és már másnap támadás indult a külső vár, a Rácvárosnak is nevezett Palánk ellen. Ennek bevétele több napi ostromot vett igénybe, és csak harmadik kísérletre sikerült, a tényleges vár ostroma pedig megfelelő tüzérségi eszközök hiányában eleve kilátástalannak látszott.⁴⁴ De csapatai harcértékével sem lehetett elégedett a fejedelem, az addigi háromhetes hadmozdulat és e közbeni harccselekmények során a nagy nyári hőségtől és a vízhiánytól jelentősen szenvedtek a kuruc csapatok. Maga az e hadjáratban a csapatok élére állt fejedelem is megbetegedett, rendkívüli aktivitásából fakadó erős kimerültsége következményeként éppen a szegedi palánk elleni küzdelemmel egy időben lett rajta úrrá az epeláz. Az ostromot gyakorlatilag tábori betegágyáról, az ihatatlan folyóvíz miatt állandó szomjúságtól szenvedve, idegen orvos által előírt gyógyszernek kiszolgáltatva, ezáltal elcsüggedt katonák élén irányította.⁴⁵ Mindezt Emlékirataiban Rákóczi így örökítette meg: „Már nagyon beteg voltam, mikor parancsot adtam a várhoz szorosán hozzáépült város megtámadására. Ez a város volt a Tisza mentén lakó rácok legbiztosabb menedéke. Rohammal bevettük, felprédáltuk, felégettük, ennél többet józan ésszel nem is remélhettem. Tüzérségem néhány napja késett, betegségem rosszabbodott.”⁴⁶

A várostromhoz szükséges erősítéseket kért Rákóczi július 30-án Kecskemét városától, amelynek védelmét Szűcs János ezereskapitányra bízta, majd gróf Esterházy Dániel tábornoktól és Szemere László brigadérostól is, és másokat is sürgetett a korábban kért eszközök biztosítására.⁴⁷ Ám a szükséges tüzérség egy része is csupán augusztus 6-án érkezett be, a megfelelő mennyiségű lőpor, lövedék azonban ehhez is hiányzott. Ennek leggyorsabb beszerzése érdekében a fejedelem a még oszmán megszállta magyar határtérség helyi urához, Ali temesvári pasához küldte követeit. Tőle a szükséges ostromanyagok, továbbá élelmiszer Temes-közi vásárlásának az engedélyezését, valamint a kurucok és a rácok közti közvetítést kérte. Az e kéréseket visszautasító válasz azonban arra utalt, hogy Szegedet a szultán a karlócai békében 1699-ben a császárnak engedte át, ha tehát a fejedelem elvívja azt a császártól, vissza kell adnia a szultán birtokába.⁴⁸ Miközben e levélváltás

⁴⁴ Markó: Rákóczi, 164.

⁴⁵ Tóth Gyula: A kuruc táborozás, in: uő.: Hadak, hitek, históriák, Budapest, 1986, 143.

⁴⁶ Emlékiratok, 536.

⁴⁷ Hornyik, 130.; Varga, 22.

⁴⁸ AMAÉ, Correspondence politique, Hongrie, vol. 9, fol. 345. skk. Közli: Louis Michel emlékirata a magyarországi ügyről, in: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (s. a. r.): Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról, Budapest, 1973, II. k. 68..Vö.: Kornauth, Friedrich–Kreutel, Richard (kiad.): Zwischen Paschas und Generälen. Bericht

folyt, Rákóczi a meglévő eszközök felhasználásával erősen lövetni kezdte a szegedi várat, ezt a tüzérségi tüzet azonban a védők még hevesebben viszonozták. Helyzetét a fejedelem már néhány nap múlva úgy értékelte, hogy a vár még hosszán ellen tud állni, neki pedig nem ígérkezik elegendő eszköz a sikeres váróráadásra. Ezért rendkívül gyorsan az ostrom félbeszakítása mellett döntött.⁴⁹ Pedig augusztus 3-án gróf Forgách Simon tábornokhoz intézett levelében még azt a reményét fejezte ki, hogy „maholnap ezen várat kezünkhöz vesszük”.⁵⁰

A tényleges helyzet egészen más volt, mint a fejedelem kívülről megítélte. A várban kevés volt az élelem, az elégedetlen rációk szembekerültek a császári katonai vezetéssel, sőt nyílt lázadásra készültek. Erre a már említett Globitz ezredes a fő lázadó Pero Juranitz rác kapitányt elfogatta, majd kivégeztette.⁵¹ Minderről a fejedelem nem értesülhetett, ellenben a hozzá érkezett bajor, francia és lengyel követjelentések ugyanúgy, mint Bercsényi híradásai a nemzetközi helyzetet illetően biztatással töltötték el. Amikor pedig augusztus 12-én egyenesen Széchenyi Pál kalocsai érsek érkezett hozzá a már március óta folytatott angol és németalföldi önként folytatott közbenjárásra végre megfogalmazott császári fegyverszüneti javaslatokkal, azonnal a keserves ostrom félbeszakítása mellett döntött,⁵² ahogyan Emlékirataiban őszintén visszaemlékezett: „Nagyon kedvemre volt, hogy az alkalmat ürügyül használhatom a vár bombáztatásának abban hagyására, mely erős falakkal, jó karban lévő tornyokkal, árkokkal és fedett úttal volt ellátva. Különben a parancsnok nem látszott afféle embernek, aki 400 emberével 50 középszerű bombám durranására megadja magát.”⁵³ Ez irányú döntése azonban már napokkal korábban szilárd volt, ugyanis augusztus 9-én kelt levelében, amelyet a várfal alól a török-magyar kapcsolatok építése érdekében hozzá küldött Louis Michel, az isztambuli francia követségi titkár útján küldött egyenesen XIV. Lajosnak, már – saját erejét kevésnek tartva: „egymagában nem tud ellenállni, ha nem kap Ófelségétől hathatós segítséget” – az ostrom félbehagyására vonatkozó döntését is közölte.⁵⁴ Mindenesetre a francia uralkodótól egyúttal fegyveres segítségnyújtást is sürgetett.

des Osman Aga aus Temeswar über die Höhenpunkte seines Wirkens als Diwandolmetscher und Diplomat, Graz–Köln–Wien, 1866, 60. skk.

⁴⁹ Veress, 117. Vö.: Benner János: Rákóczi Szegeden, in: Csengery János Emlékkönyv, Szeged, 1926

⁵⁰ Géresi Kálmán (kiad.): A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára, V. k.: 1703–1707, Budapest, 1897, 99.

⁵¹ KA, HKR., Prot. Exp. 1704, fol. 1252

⁵² Veress, 117.

⁵³ Emlékiratok, 339.

⁵⁴ Hornyik, 136., Varga 24.

1704. augusztus 13-án, a magyar szabadságharc jövője szempontjából sorsdöntő höchstädti csata napján II. Rákóczi Ferenc valóban elvonult kis létszámú ostromló hadának zömével Szeged alá.⁵⁵ Az addig veszélyeztetett városi magyar lakosságot is felvette, a fegyverfoghatókat felfogadta és a fenntartott zárógyűrű erősítésére táborában hátrahagyta, a többieket csapataival vitte és Kecskeméten helyezte el.⁵⁶ Az esemény híre napokon belül bejárta az országot, már augusztus 18-án ezt jegyezte be naplójába a távoli erdélyi guberniumi székhelyen, Szebenben gróf Wesselényi István: „Ugyan már hallottuk, hogy Rákóczi uram Szegedet vitatván, sietve jöttek utána, hogy menjen Kecskeméthez, mert a békesség tractájára a mediátorok beérkezének. Fel is ment pedig mindjárt. Adja Isten jó effectussát.”⁵⁷

Miközben a fejedelem Gyöngyösre tért vissza, ahol folytak a sikeres és végül is szeptember 12-ével hatályba lépő fegyverszünetre irányuló tárgyalások, a szegedi császári várkapitány azonnal élelemraktárai feltöltését és ennek érdekében a környező lakosságtól való behajtást rendelt el. Azonban nem osztotta a korábban többször tapasztalt rác martalóc eljárást, amely egyenesen a felkelés vezetőjét hozta a várára, ezért egyúttal szigorúan megtiltotta a „magyardúlást”. Mindenesetre a Rákóczi vezette ostrom hatására Globitz ezredes július végén, augusztus elején egyenesen a Császári Udvari Haditanácshoz fordult, és segítséget kért a szegedi vár szükségesnek tartott további megerősítéséhez. Előbb csupán a fizikai megerősítésről írt, utóbb már, a rác határőrök nagyobbik felének elmenetelére tekintettel, létszámnövelést is kért.⁵⁸ Mindkét kérésének teljesítését elhárította a legfőbb hadvezetés, ellenben ismételt dicséretben részesítette helytállása miatt.⁵⁹ A szegedi várkapitány erősítés nélkül is tudta magát tartani, Csongrádon át Aradhoz vezető, nem sok sikert eredményező további harcok után, szeptember közepén végleg felhagyott Rákóczi Szeged ostromának gondolatával, visszarendelte az addigi zárógyűrűt is.⁶⁰

Az aktuális évfordulós megemlékezésekre is tekintettel a magyar szabadságharc szempontjából kell értékelnünk az 1704. augusztus 13-án a nyugati és a keleti, még külön folyó Habsburg-ellenes harcban bekövetkezett vereségeket. II. Rákóczi Ferencnek rá kellett döbennie saját gyengeségére, szükségét érezte, hogy éppen Szeged alá kérjen fegyveres segítséget a fran-

⁵⁵ Bánkúti: Kecskemét, I. k. 59.

⁵⁶ Hornyik, 129., Varga, 24.

⁵⁷ Wesselényi István: Sanyarú világ, Bukarest, 1983 (a továbbiakban: Wesselényi), I. k. 195.

⁵⁸ KA, HKR, Exp. 1704-Juli-446, 1704-Aug.-425

⁵⁹ KA, HKR, Reg. 1704-Sept.-322, 1704-Okt.-420

⁶⁰ Wesselényi, I. k. 215. Vö.: Virágh Ferenc: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca a Körös-Maros közben, Békéscsaba, 1962

cia királytól, amely vár alól kényszerült siker nélkül elvonulni. XIV. Lajos pedig éppen akkor kapta meg a fejedelem segítségkérő levelét, amikor érkezett hozzá saját höchstädti súlyos katonai vereségének a híre. Ez a kudarc – amelyet azután továbbiak követtek a spanyol „örökösödési” háborúban, 1706: Ramillies és Torino, 1707: Almensa, 1708: Oudenarde, 1709: Malplaquet – a magyar ügy támogatását egyre kevésbé tette lehetővé. E nappal véglegesen eldőlt, a Habsburg-ellenes francia háborút és magyar szabadságharcot mindkét hadviselő félnek saját ereje és feltételei függvényében kell megvívnia.

A Nagyságos Fejedelem vezette honmentő küzdelem jelentőségét csak növeli, hogy érdemi külső támasz nélkül is képes volt 1704. november elejétől Kassát, Eperjest és Érsekújvárt is birtokba venni, bár a december 26-i nagyszombati vereség miatt Szegeden túl Lipótvár is császári kézen maradt.⁶¹ Mégis elegendő bázis volt már szerte az országban egy még évekig folytatható és folytatott függetlenségi háború megvívásához. Ez alapján joggal nem annyira a távoli Bourbon-nagyhatalom első jelentős kudarca miatt kesergett, hanem egy realisabban sikert ígérő szövetségesi együttműködéstől érezte magát megfosztva. Az erdélyi fejedelemválasztással azonos súlyú, azzal egy időben beérkezett, de negatív híradásról – erős túlzással – így emlékezett meg Emlékirataiban: „A másik futár a höchstädti csatavesztés szerencsétlen hírével érkezett. Ez az esemény megfosztott már a reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előre láttam.”⁶²

⁶¹ Markó Árpád: Báró Dillherr-Althann Ferenc császári tábornok feljegyzései a kuruc felkelés idejéből, Magyar Katonai Közlöny, 1930, 298. skk., 403. skk., 494. skk., 615. skk., 754. skk., Uő.: Felvidéki hadiesemények 1704 november-decemberében, Magyar Katonai Szemle, 1934/9, 199. skk., Uő.: A nagyszombati csata, Századok, 1933, 277. skk., 400. skk.

⁶² Emlékiratok, 340.